

kolera, da je umrl razmeroma velik odstotek bolnikov tudi za drugimi nalezljivimi boleznimi kot sta tifus in jetika (vsaka peta smrt v Ljubljani je bila posledica jetike, in da so se naglo širile tudi spolne bolezni (tako, da je od leta 1904 zdravnik dr. Jemej Demšar vodil celo brezplačno ordinacijo za spolne bolezni v Mestnem domu).

Kljub vsemu navedenemu ugotavlja avtorica v mestu padec umrljivosti v obravnavanem obdobju; pri tem pušča vprašanje o tem, koliko je bil padec smrtnosti rezultat izboljšanja zdravstvenih in higienskih razmer in koliko doseljavanja zdravih, mladih ljudi s podeželja v razpravi odprto. Med nasilnimi smrtni imajo že v času pred prvo svetovno vojno opazno mesto samomori: to potrjuje sicer znano ugotovitev, da se število samomorov v prostoru, v katerem živimo, ni drastično zvišalo šele po prvi ali celo drugi svetovni vojni, temveč je svojevrstna trajnica s trendom k zviševanju.

Posamezna poglavja prve knjige so nato namenjena še lekamištvu in zobozdravniški negi. V začetku 20. stoletja so Ljubljančani lahko izbirali med šestimi zobozdravniki, pri čemer je Mestni magistrat zobne tehnike tudi kaznoval zaradi mazaštva. Prav v obravnavano obdobje spada tudi čas bolj organizirane skrbi za nego zob pri otrocih in prvih sistematičnih akcij za preprečevanje zobne gnilobe.

Higienske razmere v Ljubljani v obravnavanem obdobju so bile v literaturi že obširneje obdelane, vsekakor obširneje kot zdravstvene, vendar je uspelo Juditi Šega tudi to sliko v marsičem dopolniti in razširiti. Med poglavji, ki prinašajo v tej zvezi nove, zanimive podatke, so predvsem tista, ki se ukvarjajo z mestno preskrbo z živili, mestno tržnico in revizijo prodajaln in obrtnih delavnic. V ostalem zaokroža podoba mestne higiene podrobnejši prikaz mestnih komunalnih dejavnosti vse do predstavitve funkcije mestnih perie in že omenjenega mestnega konjarja s plačo 1200 kron na leto.

Knjiga Judite Šega je tipična "case study", podrobna krajevnozgodovinska študija, ki razkriva vse kvalitete in možnosti prostorsko omejenega, a zato poglobljenega zgodovinskega pristopa. Kot rečeno je Ljubljana, ki jo popisuje ta knjiga, že daleč kot svet iz romanov s porumenelimi in ob straneh načrtimi listi, a vendar je podoba, ki nam jo slika avtorica, tudi pomembno poglavje iz pri nas še vedno malo raziskane zgodovine zdravstvene kulture in zdravstvenega skrbstva. Zato je po svoje presenetljivo, da je moral rokopis tako dolgo čakati na natis in vse do danes ni našel založnika ne finančerja, tudi tam ne, kjer bi interes ne le za sodobno, temveč tudi preteklo zdravstveno kulturo vsekakor moral biti. Zamik, s katerim izhaja, pri tem knjigi ni v škodo: avtorica je opravila naporno delo obračanja lista za listom, faseikla za faseiklom in iz gradiva stnila sliko, ki odpira pogled v resda le del, a vendar zanimiv in pomemben del slovenske zdravstvene in kulturne zgodovine.

Peter Vodopivec

Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M., 1907-1928, Viri 6, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1993, 126 str.

Šesta številka zbirke Viri, v kateri zgodovinar Darko Friš objavlja del korespondence frančiškana, časnikarja in izseljenskega organizatorja Kazimirja Zakrajška (1878-1958), ustanovitelja newyorške Rafaelove družbe (1908) in aktivnega delaveca v ponovno obujeni Družbi svetega Rafaela v Ljubljani (1927), je že druga publikacija v omenjeni zbirki, ki je posvečena arhivskim virom slovenskega izseljenstva. Prva je izšla kot tretji zvezek (1990) z naslovom Slovenski izseljenei in s prispevki Marjana Dmovška "Utrinki o odnosu Slovencev do izseljenskega arhivskega gradiva" in "Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji 1929-40", Matjaža Klemenčiča in Darka Friša "Iz arhiva Ivana Moleka", Bogdana Kolarja "Cerkve in izseljenstvo v letih pred prvo svetovno vojno" in Andreja Vovka "Zapisniki Defense Alliance for Yugoslavs in Italy in Yugoslav Emergency Council v New Yorku".

Zakrajškova korespondenca iz let 1907-1928 zajema čas njegovega prvega bivanja v ZDA, kamor se je odpravil novembra 1906. To je bil čas množičnega odhajanja Slovencev v državo, ki je še vabila delavce, čeprav je že poznala gospodarske krize (kmalu po Zakrajškovem prihodu je v letih 1907/08 izbruhnila ena večjih pred prvo svetovno vojno). Slovenci v ZDA niso bili le delovna sila po ameriških rudnikih, tovarnah, na gradbiščih železnice itd., ampak je bil del izseljencev aktiven tudi v podpomih in prosvetno-kulturnih organizacijah, izdajali so časnike in časopise, se delili po nazorskih prepričanjih, ki so bila močna tudi v stari domovini, marsikdo je s polnimi pljuči "zadihal" ameriško svobodo in se z dodatnim izobraževanjem spoprijel z izzivom (=uspeh je v marsičem odvisen od lastne zavzetosti in sposobnosti), ki mu ga je nudila ta država. Močno prisotna med slovenskimi izseljenei je bila tudi Cerkve, ki je v prvi vrsti skrbela za ohranitev vernosti (ne tako malo je bilo glasov v stari domovini o naraščanju verske mlačnosti in celo zapuščenju vere pri Slovenceh kot posledica ameriškega načina življenja), hkrati pa tudi za ohranjanje slovenske zavesti, zlasti jezika in običajev. Slovenske župnije, domovi, šole ipd. so združevale veme in jim dajale občutek vamosti in košček stare domovine. Med prizadevnimi duhovniki najdemo tudi patra Kazimirja Zakrajška, ki je poleg že omenjene Rafaelove družbe v New Yorku, ustanovil tudi Ave Mario, prvi slovenski verski list v ZDA (1909), objavljaj v številnih glasilih, deloval pri priseljenjski komisiji na Ellis Islandu itd.

Darko Friš je objavil Zakrajškova pisma in do pise korespondentov iz nove in stare domovine. Del jih je našel v ameriških (npr. v Archives of the Diocese of Cleveland) in del v domačih arhivih (npr. v Frančiškanskem provincialnem arhivu v Ljubljani). Poleg uvodnih avtorjevih razmišljanj, ki nas uvedejo

v čas in razmere v ZDA, je težišče dela na objavljenih pismih, ki predstavljajo temelj za marsikatero na daljnjo raziskavo. O pomenu avtorjevega dela in o objavljanju arhivskega gradiva sem napisal že nekaj misli v Književnih listih Dela (22. 7. 1993: Objava arhivskega gradiva. Korespondenca "apostola sloven skega izseljenstva"), zato tega ne bi ponavljal. Poudarim naj le nekaj misli o publikaciji.

Delo je del Frišve magistrske naloge "Razvoj slovenske katoliške cerkve v ZDA od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne", ki jo je uspešno zagovarjal marca 1992 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Uvodna poglavja je posvetil zgodovini katoliške Cerkve v ZDA, delovanju slovenskih frančiškanov do leta 1927 in njihovi časnikarski, tiskarski in izdajateljski dejavnosti ter newyorški Rafaelovi družbi. Vsa ta dejavnost je bila tesno povezana s patrom Kazimirjem Zakrajškom, ki so ga imenovali tudi "ameriški Krek". V teh poglavjih dane informacije nam omogočajo boljše razumevanje dokumentov in so nekakšen zgodovinski okvir k dokumentom. Moti le prevelika razdrobljenost na podpoglavja, kar je bolj stilistična kot vsebinska pripomba. Tekstovni del je opremljen s kritičnim aparatom in z daljšim povzetkom v angleščini, kar je livale vredno za bralce onstran Atlantika, ki niso večji slovenskega jezika. Drugi del publikacije je objava 97 pism v jeziku originala in z osnovnimi opombami. To je gradivo za raziskovalce, ki je bilo razpršeno na obeli straneh Atlantika in nam omogoča vpogled tudi v bolj skrita, da ne rečem zakulisna dogajanja, ki nam jih lahko dajejo samo pisma kot ena najbolj osebnih kategorij arhivskega gradiva. Na koncu zasledimo imensko kazalo, seznam objavljenih pism in slikovnega gradiva z navedbo njegovih nalažališč. Avtorju želim, da uspešno pripravi in objavi tudi nadaljevanje, tj. Zakrajškovo korespondenco po letu 1928.

Marjan Drnovšek

Nova oblast - nova imena, dokumenti o preimenovanjih naših krajev v letih 1948-1955, februar 1993, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, katalog, 30 strani

Drobna knjižica, ki je spremljala razstavo o preimenovanjih krajev na območju občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin v letih 1948-1955, ima za razstavni katalog skoraj tipične sestavne dele. Kratki študiji sledi seznam uporabljenih virov in literature, nekaj fotokopij razstavljenih dokumentov pa še seznam razstavljenega gradiva, ki je bilo na ogled v štirih vitrinah in osmih panojih. Iz seznama je razvidno, da so bile poleg arhivskih dokumentov razstavljeni tudi stare razglednice obravnavanih krajev,

zakonodaja, ki je urejala to problematiko in časopisna poročila. Avtor študije Jurij Rosa ugotavlja, da so bila imena naseljenih krajev večkrat podvržena spremembam, zlasti ob večjih političnih preobratih. Na Goriškem je posebno poglavje teh pojavov čas italijanskega fašizma, a v tokratni študiji se je omejil le na preimenovanja naselij po drugi svetovni vojni, zlasti v obdobju med leti 1948 in 1955, ko so bila ta prizadevanja najbolj intenzivna. Proces spreminjanja se je dogajal v dveh smereh. V večini primerov je šlo za dopolnjevanje enako glasečih se imen krajev oziroma za manjše popravke imen s kakšnim določevalnim pristavkom in jezikovno izboljšavo (npr. Grahovo ob Bači namesto Gralhovo) ali za ukinitve krajev, razglasitve novih ter s tem povezane združitve dveh ali več naselij v eno (upr. naselji Ajdovščina in Šturje v naselje Ajdovščina). Drugo poglavje so bila preimenovanja krajev s starimi historičnimi imeni, ki niso bila v skladu z novo družbeno in narodno stvarnostjo. Moteča so bila predvsem imena povezana z vero in Cerkvijo (Šmarje, Sv. Križ, Št. Vid, Šempas, Stomaž, Opatje selo, Šempeter, Šmartno) ter imena z očitnim nemškim jezikovnim izvorom (Dornberg, Rilemberk, Kromberk). Nova oblast je preimenovanja poskušala izvesti na hitro, v praksi pa so se stvari zatikale, zato so spremembe največkrat uvažali ob novih upravno - teritorialnih razdelitvah, ki jih je bilo po vojni več. Avtor prispevka za vsak preimenovani kraj na Goriškem opiše potek dogajanja. V primerjavi z ostalo Slovenijo je bilo na našem območju preimenovanj malo. Toda vendarle so nekateri kraji izgubili identiteto in, kot zaključuje avtor, povzročena je bila kulturna škoda, kajti stara krajevna imena so del naše zgodovine in kulture.

Aleksandra Pavšič-Milost

Po sledeh starih poti, razstava dokumentov arhivskega fonda Cestni odbor Tolmin 1869-1923, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica, november 1993, katalog, 68 strani

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici se v svojih galerijskih prostorih ponovno predstavlja z obsežno, zanimivo in tudi za oko prijetno razstavo z naslovom "Po sledeh starih poti". Avtorica razstave in kataloga Lilijana Vidrih Lavrenčič nas popelje po nekdanjih cestnih povezavah v takratnem tolminskem sodnem okraju, na območju katerega je deloval tolminski cestni odbor. Razstava temelji na gradivu arhivskega fonda Cestni odbor Tolmin, ki ga kot edini primer te vrste hranimo v našem arhivu. Kako in kje so končali fondi ostalih petih cestnih odborov, ki so delovali na območju današnjih treh severnoprimorskih občin, ne vemo. Posamezne dokumente o tej temi najdemo med gradivom av-